

10

1719, 3

96.
13

DISSERTATIO
HISTORICA & JURISPUBLICI
DE

ANNO DECRE-
TORIO EXERCITII
UTRIUSq; RELIGIONIS
IN GERMANIA,

P. 347.

Quam
Auspiciis Divi Numinis,

PRÆSIDE

JUSTO CHRISTOPHORO
DITHMARO,

HISTOR. ET POLIT. PROF. PUBL. ORDIN.
ET UNIV. BIBLIOTH.

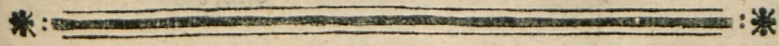
Die XIX. Novembr. M DCC XIX.

H. L. Q. S.

Publico Examine subjicit

JOHANN. STEINHAUSER,
Magdeburgensis.

FRANCOFURTI ad VIADRUM.

Literis JOHANNIS CHRISTOPHORI SCHWARTZII.

*Prænobilissimo atque Amplissimo
Viro ac Domino*

**DN. JOHANNI
STEINHAUSER,**

POTENTISSIMI REGIS PRUSSIÆ

Consiliario Aulico & Rerum Bellica-
rum in Ducatu Magdeburgico
meritissimo,

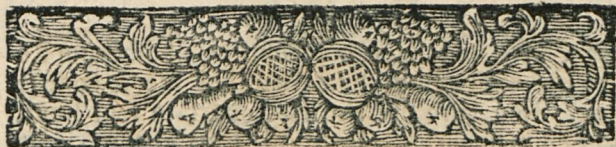
Parenti suo omni pietate colendo,

Primum hoc Studiorum suorum Specimen,
quo par est obsequio,

offert

RESPONDENS.

DISSERTATIO
De
ANNO DECRETORIO EXERCITII
UTRIUSQUE RELIGIONIS IN GERMANIA.

§. I.

X quo Religio Christiana circa initium Seculi XVI. per Viros à DEO excitatos emendari cœpit, id e contrario egerunt alii, ut salutaris huic negotio, vi quoque aperta se se opponerent, proscripito non solum, cujus opera DEUS præcipue utebatur, Luthe-
ro, sed & durissimis, ne vetus Religio mutaretur, edictis emissis, gravissimisque sanctionibus in Comitibus Spirensibus Anno 1529. renovatis. His cum emendatæ Religionis Socii jure meritoque contradicerent, nomen ab illo tempore *Protestantium* tulerunt, *Sleid. Lib. VI.* Quod Religionis dissidium in apertum Bellum mox erupit, maxima atrocitate gestum, atque Pace Augustæ Vindelicorum Anno

A

1555.

1555. facta, ita tandem compositum, ut liberum Religionis exercitium Protestantibus fuerit concessum. Non vero illis diu hac libertate frui licuit. Vix enim quadriennium ab illa pace elapsum erat, cum Ordines Evangelici de ejus violatione coacti fuerint conqueri, literis ea de causa ad Ferdinandum Imperatorem scriptis, quas *vid. ap. SIG. FREYBERG in Germ. Pert. & Rest. P. II. P. 137.*

§. 2.

Præcipuam novis illis turbis occasionem dabat RESERVATUM, quod vocant, ECCLESIASTICUM sive Articulus ejusdem pacis XVIII. quo ita erat sancitum. *Wo ein Erzbischoff/ Bischoff/ Prælat, oder ein ander geistlicher Stand von unserer alten Religion abtreten würde/ daß derselbe sein Erzbistumb/ Bistumb/ Prælatur und andere Beneficia, und damit alle Frucht und Einkommen/ so Er davon gehabt/ alsobald/ ohne einige Weigerung und Verzug / jedoch seinen Ehren unnachtheilig/ verlassen / auch den Capituln, und denen es von gemeinen Rechten / oder der Kirchen / und Stifft Gewohnheiten zugehöret / eine Person der alten Religion verwandt / zu wählen und zu ordnen zugelassen sey.* Hanc clausulam Tabulis Pacis se invitis insertam fuisse, arguebant Protestantes, eaque de causa Gebhardum Truchesium, Archiepiscopum Colonensem, qui Hermannii Comitis de Weda, Prædecessoris sui consilium executurus, Religione mutata, initoque matrimonio, Archiepiscopatum suum relinquere detrectabat, acerrime sed frustra defendebant, Truchessio a Pontificiis Archiepiscopatu suo tandem cedere coacto, ut pluribus referunt THUANUS *Lib. LXXVI. LXXVIII.*
ISSELT

ISSSELT de Bello Colon. OBRECHT Diff. de Reserv. Ec-
cles. Tanto enim acrius eundem Articulum tueban-
tur Pontificii, quod præcipuum Religionis suæ con-
servandæ fulcrum. Protestantium vero Religionis
progressus impediendi aptum medium esset, eaque
propter, ne Johannes Georgius, Marchio Branden-
burgensis Episcopatu Argentinensi, ad quem is à
Canonicis Evangelicis electus erat, potiretur, sum-
mopere quoque postea resisterunt, adacto tandem
Marchione, ut cum æmulo suo, Carolo Lotharingi-
co transigere, certisque conditionibus omni jure in
illum Episcopatum sese abdicare debuerit, cujus rei
gesta THUANUS Lib. 104. 118. 131. Tabulas vero pacti
LONDORP. T. III. Lib. 8. C. 3. referunt.

§. 3.

Hæc dum agerentur, dolendum erat, quod Pro-
testantes in se ipsos colliserint, atq; quietis publicæ
Turbatores inter eos extiterint, qui Reformatos à
Pace Religionis censuerunt excludendos esse, idq; cū
Pontificiis egerunt, ut Elector Palatinus, Fridericus
III. Catechismi Heidelbergensis Autor, in Comitiiis
Augustanis 1566. prosciberetur; cujus autem voti,
quo minus tum fuerint compotes facti, ipsi Luthe-
rani Principes impediverunt, quippe qui summa æ-
quitate pariter ac prudentia Fridericum non dese-
rendum esse decreverunt, atque de Reformatis, an
Pace Religiosa comprehenderentur? à Cæsare consulti, in
præcipuis eos fidei Articulis cum A. C. Sociis con-
sentire, nec juribus & Privilegiis Pacis Religiosæ
privandos esse, ingenue responderunt, ut ex literis
ipsorum constat ap. Goldastum Reichs Satzungen
P. II. P. 293. Inter illos, qui a Friderici Palatini

A 2

par.

partibus tunc stabant, Saxonix quoque Elector, Augustus fuit, qui vero ab inquietis hominibus se postea induci sivit, ut Reformatos, quos *Crypto-Calvinistas* vocabant, diris modis in ditionibus suis persecutus fuerit. Quo vero ejus filius & Successor Christianus I. in Reformatos æquior fuit, tanto majori in eos odio flagrarunt reliqui ejus cives, atque, ut sub Christiano II. Saxonia fuerint ejeti, obtinuerunt, Nicolao Crellio, Saxonix Cancellario, quod Reformatis addictus esset, capite quoque truncato. Vid. de his pluribus ARNOLD. in *Kirchen- und Käyser Historie T. II. Lib. XVI. c. 32.*

§. 4.

Ista Protestantium discordia factum quoq; fuit, ut Pontificii vi iterum satis aperta utrosque opprimere cœperint, Reformatis primum Senatu Aquisgranensi Anno 1593. motis, Protestantibus vero in universum postea inde proscriptis, atque sacris ipsorum in illa civitate abolitis. THUANUS *Lib. 104. 121. 133.* Civibus quoque Donawerdensibus, qui jam ante Pacem Religiosam Protestantium sacra receperant, nulla idonea de causa proscriptis, ejusque pœnæ executione contra Imperii Leges Electori Bavarix commissa. THUANUS *Lib. 138.* & varia scripta apud MEJERUM in *Supplem. Londorpii T. 1.* Ipsa denique Pax Religiosa tum *Burckardiana* illa Jesuitarum Colonensium *Autonomia*, tum Jurisconsultorum Dillingensium *Compositione Pacis*, directe impugnabatur, eamque vel plane irritam esse, vel tantum Protestantium Tolerantiam, quousque illud Pontificiis placeret, commendare, impune asserabatur, *vid. Illustr. PUFFEND. Schwedische und Deutsche Krieges-Geschichte Lib. XVII. §. 112.*

Rebus ita Religionis quotidie in deterius ruentibus, periculum magis augebatur, quod nulla illi succurrendi ratio suppeteret, quippe cum altera pars judicia haberet suspecta, altera vero amicas passionibus recusaret, id vero utraq; ageret, ut foederibus sibi prospicerent, praesagiis novi Belli, in quod tandem omnes illi motus eruperunt, cum Protestantibus in Austria non solum, sed & Bohemia & Silesia liberum Religionis Exercitium sub Imperatore Ferdinando II. auferretur, violatis, quibus Rudolphus II. illud indulserat, *Literis Majestatis*. Ita enim factum, ut Ordines Bohemiae Ferdinandum vicissim, quod privilegia sua jurato a ipso confirmata haud servasset, Regno Bohemiae privarint, Bellumque, quo Germania nullum diuturnius & vehementius experta fuit, Anno 1618. initium sumserit, de cujus causis vid. quoq; PFANNERUM in *Hist. Pac. Westphal. Lib. I. PUFFENDORFF. Lib. cit. §. 7. & seqq.*

Cum ergo hoc Bello status Religionis utriusq; multas subiisset mutationes, pace tandem Westphalica, inter alia capita, quae Sacrorum in Germania exercitium respiciunt, constitutum fuit, ut Religionis utriusq; Consortes in statum, quo res ipsorum Sacrae Anno MDC XXIV. (respectu quorundam MDC XVIII.) fuerunt, restituerentur, de quo sacro Terminum cum praesens rerum status differendi occasionem nobis praebuerit, tres praecipue sequentes Paragraphi ex *Art. V.* ejus pacis inspiciendi erunt, utpote quibus de illa Restitutione in Ecclesiasticis ita sancitum est:

§. 2. *Terminus a quo Restitutionis in Ecclesiasticis, & quæ intuitu eorum in Politicis mutata sunt, sit dies primus Januarii Anni millesimi sexcentissimi vigesimi quarti.*

§. 31. *Hoc tamen non obstante Statuum Catholicorum Landsasii, Vasalli, & subditi cujuscunque generis qui sive publicum sive privatum Augustanæ confessionis exercitium Anno millesimo sexcentesimo vigesimo quarto, quacunque Anni parte, sive certo pacto, aut privilegio, sive longo usu, sive sola denique observantia dicti Anni habuerunt, retineant id etiam in posterum una cum annexis, quatenus illa dicto Anno exercuerunt, aut exercita fuisse, probare poterunt.*

§. 32. *Turbati aut quocunque modo destituti vero sine ulla exceptione in eum, quo Anno millesimo sexcentesimo vigesimo quarto fuerunt, statum plenarie restituantur: Idemque observetur ratione subditorum Catholicorum Augustanæ confessionis Statuum, ubi dicto Anno millesimo sexcentesimo vigesimo quarto usum & exercitium Catholicæ Religionis publicum aut privatum habuerunt. Circa quæ hæc potissimum consideranda venient: 1) Cur Annus MDC XXIV. Summis Paciscentibus placuerit. 2) Quomodo §. 2. cum §. 31 conciliari debeat. 3) Quid per publicum & privatum Religionis exercitium intelligatur. 4) Quomodo cum illis agendum, qui post illum annum Religionem alterutram exercere cœperunt. 5) Qui ab illo termino excipiantur. 6) An Articulus IV. Pacis Rysvicensis Paci Westphalicæ adversetur?*

§. 7.

Quod ad primum attinet, de Amnestia, temporisque Articulo, in quem Religionis causa læsi restitui deberent, inter utramque partem diu disputatum fuit, dum Protestantes in Statum ante bellum Bohem.

☉ (7.) ☉
Bohemicum, Annumque M DC XVIII motuum
quippe bellicorum initium, se restituendos esse con-
tenderent, Pontificii vero annum exigerent MDC
XXX. utpote Belli Suecici, de quo componendo po-
tissimum ageretur, exordium. Post multam disce-
ptationem annus tandem MDC XXIV. constitutus
fuit, tanquam medius inter memoratos annos 1618.
& 1630. exceptis tamen nonnullis, qui, ut infra di-
cetur, in statum ante bellum debuerunt restitui,
PUFFEND. *Lib. XVIII. §. 60. 86. 90. 97. 110. 129.* THEA-
TRUM EUROP. *T. V. pag. 1102.* PFANNERUS *H.P.W.*
Lib. III. § IV.

§. 8.

Est ergo anni illius M DC XXIV *Observantia*
Norma ac Regula, juxta quam utraque Religio de-
inceps se componere & exerceri debuit. Nec ob-
servantia illa ad Religionis tantum sive cultus divi-
ni exercitium, sed & Tempa spectat, aliaque loca
sacra, & Bona Ecclesiastica, quæ utraque pars illo
anno possedit, quæve vel utrique relinqui vel resti-
tui debuerunt, non obstantibus ullis Pactis, Trans-
actionibus, conventionibus, sententiis latis, reique
judicatæ vim adeptis, sive ea sacrum illum termi-
num præceserint, sive eundem, ante tamen con-
fectam pacem, fuerint secuta, quippe quæ omnia
nullius juris, penitusque irrita habentur, quatenus
memorata observantiæ repugnant, atque contraria
sunt. *Art. cit. §. 33.* Quæ tamen solum respectu Prin-
cipum & subditorum diversæ religionis, Pontificiæ
nempe & Protestantium ita obtinent, quod vero ad
pacta, privilegia, Reversales, & dispositiones, atti-
net, quibus inter Protestantes ipsos de Religione e-
jusque

jusque exercitio provisum est, salva illa semper & integra manent, relicta quoque unicuique conscientia libertate *Art. VII. §. 1.*

Primo *deinde* intuitu sibi invicem contradicere videntur §. 2. & 31. dum Res Ecclesiasticae priori Paragrapho in statum, quo die primo Januarii M DC XXIV. utraque pars illas possedit, posteriori vero in statum, quo fuerunt quacunque illius anni parte, redigi atq; restitui jubentur. Hæc itaque ut concilientur, inter Bona Ecclesiastica & Religionis exercitium distinguendum, atque de hoc paragraphum trigessimum primum, de illis vero paragraphum secundum, intelligendos esse, multi censent, paragraphis in illam sententiam vigesimo tertio & sexto præcipue industi, quippe ubi numerus Canonorum in Capitulis mixtis, juxta numerum eorumdem, qui primo die Januarii Anni MDCXXIV. fuit determinatur, Exercitium vero Religionis, ut fuit quavis Anni ejusdem parte, restituendum dicitur. Ast parum hæc §. 31. de quo agitur, congruunt, cum illo Tempora, fundationes, Monasteria & Hospitalia æque ac Exercitium Religionis, in statu, quo fuerunt quavis memorati Anni parte, relinqui & restitui jubentur. Quod si vero *Art. V.* Instrumenti Pacis penitus inspiciatur, liquido apparebit, inde usque a §. 2. agi de Electorum, Principum aliorumque Statuum immediatorum restitutione in jura, quæ primo die Januarii M DC XXIV. habuerunt, inde vero a §. 31. de subditorum in statum, quo fuerunt quavis Anni ejusdem parte, restitutione sermonem esse; vid. *AUT. Meditat. ad Instrum. Pac. Art. V. §. 2.*

Cum *tertio* in adductis aliisque Articuli V. locis Exercitii Religionis *Publici & Privati*, nec non §. 34. *Devotionis privata* mentio fiat, quomodo hæ Cultus Divini species differant, videndum quoque erit, quod discrimen illorum haud extra omnem dubitationis aleam positum sit. Nobis *Publici* Religionis *Exercitii* nomine intelligitur ejusmodi Cultus Divinus, qui non solum publica autoritate instituitur, sed & in publico templo, rituque solenni, statis videlicet horis, campanarum sonitu, adhibitisque aliis ceremoniis, libere peragitur, atque a peculiari Consilio Ecclesiastico, ut fit in Palatinatu Inferiori, regitur. *Privatum* e contrario dici censemus, quod verbi quidem divini ministro adhibito, sed in ædibus privatis, apertis licet earum januis, exclusis nunquam aliis familiis, sine publico & solenni apparatu, instituitur. *Devotio* autem *privata* nobis est, quæ sola verbi divini, ejusque interpretationum lectione, mutua ad pietatis officia excitatione, Psalmorum cantionibus, liberorum per domesticos Præceptores institutione, omnibusque in universonum sacris functionibus, quæ verbi divini Ministrum absolute non requirunt, peragitur, quo, an Sacramentorum quoque administratio pertineat, ita, ut non Baptismus solum, sed & Eucharistia, quando Sacerdotis copia haberi nequit, a quolibet homine Christiano peragi possit, admodum controversi cœpit ex quo RIGALTIUS *Observat.* ad TERTULLIANUM *de Exhort. ad Cast. C. 7.* id affirmaverat, impugnatus ab ALBASPINÆO *Lib. de Eucharistia*, atque coactus Romæ se ideo purgare. Rigaltii sententiam postea

B

de-

defenderunt GROTIVS de administratione S. Cœnæ, ubi Pastores non sunt, WALO MESSALINUS, sive, qui sub illo conficito nomine latere creditur, SALMASIVS Lib. de Episcopis; Rursus vero impugnarunt DION. PETAVIVS de potestate consecrandi & sacrificandi sacerdotibus a Deo concessa, & communione usurpanda. CLOPPENBURGIUS Select. Disput. IV. DODWELLVS Tr. de jure Laicorum sacerdotali. Priorum partibus confirmatissimus Theologus, JOH. LUDOVICVS FABRICIVS quoq; accedit Dissert. qua disquiritur, *Utrum controversia de Baptismo per hominem privatum aut Murem in casu Necessitatis administrato ad Capita fidei, an ad Capita Euzætiæ pertineat?* Oper. ejus p. 399. adducto quoque ZANCHII & ZWINGLIJ consensu, cujus posterioris verba ex operum ejus T. II. huc adscribere non penitus abs re erit: *O! miseri, inquit ille, homines & Judæis longe infeliciores, qui adhuc mundi hujus elementis tam mordicus inhaeretis! an ignoratis, quanto cum studio & diligentia Paulus ad Col. 2. moneat, ne per elementa hæc nos abduci patiamur? circumstantias ergo omnes tam personarum quam locorum, temporum item, & qualitates omnes abjicite, & mox baptismum vere Christianum & liberum habebitis. Triplex enim hic circa circumstantias, i. e. elementa mundi, error versatur. Primus enim temporis erat, quo Baptismus non nisi primo die recte conferri posse arbitrabantur: Cum temporis ratio non adeo multum momenti hic habeat, modo hoc caveatur sedulo, ne quis temere vel negligenter rem hanc diutius quam par sit differat. Facile enim hujusmodi occasione fieri posset, ut parvulorum Baptismus e medio tolleretur. Alter error circa personam circumstantiam versabatur, quod baptismum à nemine alio, quam a solo sacerdote, conferri posse putarent,*

cum

cum interim quivis hominum hoc facere possit. imo femina quoque, si quando necessitas sic postulare videatur. Tertio in loci circumstantia, non minus quam primis istis, erratur, eo quod non opus erat infantem in templo tantummodo baptisari. Accessit his quartus quoque nonnullorum error, qui in qualitate quoque Baptismi errantes, aquam in eo benedictam & oleo squalentem requirebant. Hujusmodi circumstantia omnes non sunt de ipsa Baptismi essentia, & proinde necessario requiri non possunt; interim tamen ita illis utendum est, ut ad publicam Christianorum & fidelium pacem mutuamque concordia studium faciant. Tempus a nemine sic differri debet, ut suspicionem aliquam dare possit, quod infantes suos Baptismi signo solet inaugurari. Externa enim haec omnia nobis servire debent, nec nos illis allegatos esse convenit, quemadmodum superius abunde satis demonstratum est Phil. 3. Templum & ordinarium ecclesiae ministrum omnino adire convenit, si modo nullum hinc infanti oboriri potest periculum, ne ordo ecclesiae interturbatus omnia misceat, sed ut infantes quoque novi ecclesiae innotescant. Atqui idem hoc charitatis Leges postulant, ne forte deterioris quiddam hinc exortum universam baptismi institutionem simul & usum invertat.

Quod de libertate circa Baptismum dicitur, de Eucharistia quoque procul dubio intelligi debet. Certe utrumque Sacramentum Seculo I. & II. Ecclesiae Christianae pro re nata fuisse administratum, multis insuper ostendit celeberrimus Ictus, JUSTUS HENNINGESIUS BÖHMERUS in *Disput. Juris Ecclesiastici Antiqui ad PLINIUM SEC. & TERTULLIANUM*, in primis *Disf. IV. IX. & X. Magno Christianis in*

locis, ubi religio ipsorum premitur, solatio foret, si mos ille veteris Ecclesiæ in casu necessitatis reduci posset, quod vero aliorum iudicio relinquimus.

§. II.

Ut in viam redeamus, quod ad illos attinet, qui Anno, MDCXXIV. religionis exercitium non habuerunt, non eadem est Principum & Subditorum ratio. Si Princeps Pontificiæ Religionis Ecclesiasticus, Archiepiscopus, Episcopus & Prælati sacra Protestantium amplectatur, juxta Pacis Religiosæ *Articulum XVIII. sive Reservatum Ecclesiasticum*, de quo vid. supr. §. 2. Beneficio suo excidit, honore solum & fama illibatis, quod cum Protestantes se invitis decretum esse contenderent, Pace Westphalica *Articulo V. §. 15.* id confirmatum, atque in Episcopos Evangelicos quoque extensum fuit, factumque propterea, ut Dux Zicensis cum Religione nuper mutata, ad Sacra Pontificia transiisset, Administratione Episcopatus Naumburgensis cedere debuerit. Merito vero de illa sanctione Clar. BÖHMERUS *Dissert. Prælim. ad Lib. III. jur. Eccles. §. 50.* scribit: *Negari interim nequit, admodum libertatem conscientiæ hoc jure per indirectum restrictam esse, maxime si Episcopus & universum Capitulum nullo excepto, sacra deserere pristina constituere, id quod aliter facere nequeunt, quam si omnes, penes quos tamen administratio territorii est, jura sua cum redditibus amplissimis deserunt; cum vero id ipsum vix ab uno alterove impetrari queat, casus talis, ut totum Capitulum cum Episcopo suo sacra pristina relicturnum sit, moraliter hodie existere nequit.* Quod si vero Princeps Secularis Religionem suam mutet, cujusmodi exempla refert AUTOR *Medit. ad Pac. p. 858.* vel diversæ Religionis Princeps in Territorio succedat,

dat, ut in Palatinatu Inferiori accidit, linea Electo-
rum Palatinorum Simmerensi extincta, ditionibus
quidem suis haud privatur, sed an religionis suæ
Exercitium publicum introducere possit, admodum
controversum, scriptisque ventilatum fuit, ex qui-
bus tam affirmantium, quam negantium argumen-
ta refert CLAR. BÖHMERUS J. E. *Lib. I. Tit. I. §.*
67. seqq. Prioribus quoque AUTOR *MEDITAT. ad*
Instrum. pacis §. 31. Articulo V. & §. 1. Art. VII. accedit,
atque cuilibet Principi diversæ Religionis, quam
post Annum 1624. amplexus fuit, vel in territorium
suum intulit, *publicum Exercitium* instituere, *vi Super-*
rioritatis Territorialis, & juris Reformandi licitum esse
contendit, modo subditorum sacra inviolata simul
ac sacra testaque maneant. Sane negari nequit,
Principibus Imperii jus Reformandi in suis terri-
toriis competere, tantumque abest, ut Pace West-
phalica hoc ademptum ipsis sit, ut potius in quibus-
dam casibus tantum restrictum fuerit. Constat ve-
ro simul, exerceri illud non posse in præjudicium
Exercitii Religionis Protestantium quod anno 1624.
& respectu quorundam 1618. obtinuit. Id ergo in
proposita Quæstione cavendum, ne alterutri horum
vis inferatur, atq; ideo, Cl. BÖHMERUS l. c. Prin-
cipi, qui post Annum 1624. Religione A. C. mutata,
Pontificiam amplectitur, vel Pontificio in Territorio
alterius Religionis succedenti, Religionis suæ exer-
citium publicum introducere haud licere existi-
mat, quod id fieri non possit, nisi cum præju-
dicio Religionis Protestantium, quam necesse sit
per externum illum Religionis Pontificiæ appa-
ratum, solennium videlicet processionum, Ve-
nerabilis ad ægrotos deportatione, aliisque cere-

☉ (14.) ☉

monis turbari; cujus sententiæ tanto lubentibus accedimus, quod dicta ab ipso experientia quoque confirmet, atque existimamus, publicum Religionis Pontificiæ Exercitium introduci non posse, nisi ab ejusmodi solennibus absteineatur, ut nunc in Saxonia fit, ejusdemque Religionis Exercitium Hanoveræ a Serenissimis Principibus Brunsvicensibus concessum est. Aliter vero se res habet cum Principibus Protestantibus, qui ad alterutram vel Reformatam vel Lutheranam Religionem transeunt. His enim *publicum Religionis Exercitium* negari nequit, quia cum utraque illa Religione ita comparatum est, ut neutra alterutrius Exercitio impediatur, salvis interim juribus, quæ alteri parti competunt, juxta Tabulas Pacis ARTICULO VII. §. 1. cui publicum ejusmodi Religionis Exercitium repugnare, perperam a nonnullis asseritur.

§. 12.

Nec satis expeditum est, quomodo cum Subditis Statuum, qui post annum 1624. diversa a Domino territorii Sacra profiteri cœperunt, vel illa mutarunt, agi debeat, quippe cum §. 34. jubeantur patienter tolerari, nec prohiberi conscientia libera domi devotioni suæ, sine inquisitione, aut turbatione privatim vacare; juxta vero §. 36. & 37. juberi & cogi possint emigrare, certo spatio vel quinquennii vel triennii ipsis præfixo. Negotium hæc fecerunt Doctoribus Jurispublici, atque, ut concilientur, necessitatem illam emigrandi, non tam de Religionis, quam alia fontica causa intelligi, putat KNIPSCHILD *de Civit. Lib. 2. C. 3.* Alii aperte hos paragraphos sibi contradicere, nec subditos, ut emigrant, cogi posse existi-

existimant, quod tyrannidem illud sapiat, atq; non nisi in pœnam fieri possit, quam Deum pie colentes haud mereantur. Repugnare quoque necessariâ huic emigrationi Pacem Religiosam, quippe qua de libera tantû emigratione cautû fuerit hisce verbis: Wann die Unterthanen von ihrer Religion wegen mit Weib und Kindern an andern Ort ziehen und sich niederlassen wolten/ daß ihnen solcher Ab- und Zuzug unverhindert männiglichs zugelassen/ und bewilliget seyn solle. Ast non quid naturali jure liceat, sed quæ Paciscentium mens fuerit, videndum esse, recte monet *Illustr. THOMASIVS vom Recht der Fürsten in Theologischem Streit-Sachen*. Illis vero necessariam quoq; emigrationē placuisse, ex Actis pacis Westphalicæ satis clare liquet. Quam enim diu & vehementer disceptaverint de restitutionis termino, supra dictum fuit §. 7. Qua vero contentione opus non fuisset, si Statibus Imperii non liceret subditos diversæ religionis, ut emigrent, cogere; quam potestatem jure Reformandi comprehendendi §. 30. diserte innuunt, certis tantum, quibus illa coarctetur, præscriptis limitibus, tum ratione subjectorum, qui jam Anno MDC XXIV diversæ Religionis, sive publicum sive privatum exercitium habuerunt, tum ratione illorum, qui post illum annum diversam religionem amplexi fuerunt. Priorum intuitu §. 30. cautum fuit, ut, si velint alio migrare, non detineantur, nec vi ad alia sacra pertrahantur. Quod vero ad posteriores attinet, qui post illû annû religionem diversam colere cœperant, diu quidem, ut & illi tolerarentur, institerunt Protestantes, idemque se in ditionibus suis facturos promiserunt, cum vero

Pon-

Pontificiis iniquum videretur, subditos invitis Dominis pro lubitu vel manere vel emigrare posse, ita tandem §. 34. inter eos transactum est, ne aliam religionē post annū MDC XXIV. professi, quā diu tolerētur, conscientia libera devotioni suæ vacare, liberosque suos aut exteris suæ religionis scholis, aut privatis domi Præceptoribus instituendos committere prohiberentur. Si vero jubeantur solum vertere, ut idoneum spatium, minimumque quinquennii aut triennii ad emigrandum ipsis præfigatur, juxta §. 37. ea quoque libertate ipsis relicta, ut vel retentis suis bonis vel alienatis discedere, retenta per ministros administrare, & quoties ratio id postulat, ad res suas inspiciendas vel persequendas lites, aut debita exigenda libere & sine literis com meatus adire possint, juxta §. 36. Sunt tamen casus, quibus emigratio impetrari nequit, ut (1) si jus territorii controversum sit juxta *Art. V. §. 43.* (2) si territorium a Domino directo soluto pretio reluatur per *Art. V. §. 27.* (3) si spatium ad emigrandum magis laxum impetratum fuerit. *Vid. quæ hanc in rem pluribus disferunt, AUTOR Meditat. ad Instrum. Pac. pag. 623. & seqq. & Clarisf. BÖHMERUS in Jure Eccles. Lib. 1. Tit. 1. §. 65. 86. seqq. & diff. prælimin. ad Lib. III. 50.*

§. 13.

Ab illo vero Anno M DC XXIV primum excipiuntur, atque in Statum Religionis suæ ante motus Bohemicos restituntur *Reformati* in Palatinatu inferiori juxta *Artic. IV. §. 6. & 13.* Quorum priori ita constitutum est: *Dein, ut inferior Palatinatus totus cum omnibus & singulis Ecclesiasticis & Secularibus bonis, juribus & Appertinentiis, quibus ante motus Bohemicos Electores Prin-*

Principesque Palatini gavisi sunt, omnibusque documentis, regestis, rationariis & ceteris actis huc spectantibus idem plenarie restituantur. Posteriori vero: Dein tota domus Palatina cum omnibus & singulis, qui ei quocunque modo additi sunt, aut fuerunt, præcipue vero Ministri, qui ei in hoc Conventu, aut alias operam suam navarunt, ut & omnes Palatinatus exules fruantur Amnestia generali supra descripta pari cum ceteris in eo comprehensi jure & hac transactione singulariter in puncto Gravaminum. Hæc de Reformatis intelligi ex §. 19. ejusdem Articuli liquet, cum ibi Augustanæ Confessionis consortibus sive Lutheranis liberum religionis suæ exercitium in Palatinatu inferiori asseratur juxta Statum Anni millesimi sexcentissimi vigesimi quarti. Quod inter Reformatos & Lutheranos discrimen non ex aliquo in hos odio & injuria his facta arcessendum est, sed quia Status Lutheranorum anno 1618. in ditionibus Palatinis incertus, melioris vero conditionis factus fuit tempore belli, quippe cum ab hostibus in favorem Electoris Saxonie mitius tum fuerint habiti, quam Reformatae religioni additi.

§. 14.

Ceterum magnam Pontificii controversiam moverunt circa tempus ante motus Bohemicos, quo non annum proxime motus illos præcedentem, sed aliquot retro Secula contenderunt intelligenda esse, adeo ut Comites Palatini non solum in illa jura, quæ 1618. habuerunt, sed & quidquid juris ipsis unquam competierit, fuerint restituti; quod absurdissimum est. Cum enim per tot retro Secula Status Palatinus non idem semper fuerit, restitutio maneret incerta ac dubia. Sequeretur quoque

C

que

que inde, quod subditi quoque Palatini, qui sub eadem restitutione & Amnestia comprehenduntur, in Statum ante Reformationem redigi debeant, quod forte ejusmodi cavillatione intenditur, atque etiamnum agitur, templo Reformatis in Palatinatu ea de causa nuper adeinto, quod a Ruperto Electore Palatino olim esset conditum. Non vero aliud tempus per verba ante *Motus Bohemicos* intelligi, quam annum proxime illos præcedentem, videlicet 1618. ex ipsis Pacis Westphalicæ Tabulis liquet *Art. IV. §. 10.* quo annus ille tanquam terminus restitutionis in Palatinatu diserte exprimitur. Nec in aliud tempus illam restitutionem rejici posse, sana quoque ratio docet, cum restitutio in statum ante *motus Bohemicos* nihil aliud velit, quam restitutionem in omnia jura inde ab eo tempore, quæ quis illis privari atque destitui cœpit, quod ratione Palatinorum, aliorumque incidit in annum 1618. Vide quoque, qui ex Pacis Westphalicæ, aliisque actis publicis id pluribus adfruit, AUTOREM *cit. Medit. ad Instr. Pac. Art. IV.*

§. 15.

In Statum præterea ante *Motus Bohemicos* restituti sunt Duces Wurtembergenses juxta *Art. IV. §. 24. & 22.* Nec non Marchiones Badenses & Hochbergenses *cit. Artic. §. 26.* aliique in *§. seqq.* Ut & Augustanæ Confessionis focii in quatuor *Silesiæ* Ducatibus, *Brieg, Lignitz, Munsterberg & Oels,* ut & Civitate *Wratislaviensi,* quippe qui in libero omnium jurium ante bellum obtentorum & Augustanæ Confessionis Exercitio jubentur relinqui atque defendi *Art. V. §. 38.* Quod vero ad ejusdem Confessionis socios in ceteris *Silesiæ* ditionibus, & qui in Austria inferiori tempo-
re

re confectæ pacis degerunt, attinet, cautum fuit
cit. Art. §. 39. (1) Ne ob Professionem A. C. aut bo-
 nis cedere, aut inde migrare teneantur. (2) Ne pro-
 hibentur exercitium Religionis suæ in locis vicini-
 nis extra territorium frequentare. (3) Ut, si velint
 sua sponte emigrare, & bona sua immobilia vende-
 re nolint, vel commode non possint, liberum ad ea
 inspicienda & curanda aditum habeant. (4) Ut jus
 Ecclesias propriis suis sumtibus extra Civitates
 Schweidnitz, Jauer & Glogau exstruere possint.
 (5) Regi denique Sveciæ & Augustanæ Confessio-
 nis Ordinibus potestate reservata, de majori Reli-
 gionis libertate & exercitio ejus tam in Silesia &
 Austria inferiori, quam in reliquis Cæsaris & domus
 Austriacæ Regnis & Provinciis obtinendo, apud e-
 um in proximis Comitibus vel alias intercedendi, *vid.*
quoq; §. 41. Quo jure, cum Protestantes in Silesia post
 Pacem Westphalicam in Religionis suæ exercitio
 impediti essent & turbati, Rex inprimis Sveciæ se
 pro illis apud Cæsarem interposuit, atque Pactis Alt-
 rastadiensibus Anno 1707. obtinuit, ut in jura pace
 Westphalica acquisita non solum restituti fuerint,
 sed & sex alia nova templa in Principatu Sagano,
 Glogoviensi, Schweidnicensi, Gauerensi, Teschenfi
 & Dynastia Wiltisch ædificandi potestatem accepe-
 rint, juxta *Tab. In Fabri Staats-Canzleyen T. XII. &*
XIII. Quo minus autem liberum Religionis Exerci-
 tium Protestantibus in Bohemia quoque & Austria
 Superiori eadem pace fuerit restitutum, Svecorum
 culpæ tribuitur. PFANNERUS *in Hist. Pac. Westph.*
pag. 280.

Ex iis ergo quæ hæcenus differuimus, liquet, annos M DC XXIV. & respectu quorundam M DC XVIII. Normæ instar ac Regulæ positos fuisse, juxta quã religionis causâ læsi, in Statû, quo alterutro año fuerunt, restituerentur, idque vel ex Capite *Amnestiæ*, vel *Gravaminum*, vel utroque simul; de posteriori Capite præcipue integer agit *Articulus V.* qui propterea *Articulo III. S. 2. Articulus de Gravaminum Ecclesiasticorum compositione* appellatur. De Domo vero Palatina ejusque sociis *Artic. IV. S. 13.* sancitur. ut fruerentur *Amnestia generali supra descripta*, & hac *Transactione singulariter in puncto Gravaminum* vid. quoque *Art. XVI.* Quid ergo utroque hoc Capite intelligatur, quidve inde acquiratur juris, paucis quoque dicendum erit. In omni videlicet pacis negotio de duobus solet transigi, vel de ipsâ causâ belli, vel de injuriis & damnis, quæ a civibus utriusque partis sibi invicem illata sunt; Prius fieri dicitur ex Capite *Gravaminû*, quod proinde consistit in pacto de ipsis causis, ob quas bellum fuit gestum; posterius ex *Capite Amnestiæ*, qua, si pacto simpliciter adjiciatur, omnium injuriarum, quæ durante bello vel ante illud, ultro citroque illatæ fuerunt, oblivio, atque, ut res maneant in statu quo sunt, denotatur; si vero cum *Lege Restitutionis*, ut in Pace Osnabrugensi, res in eum locum, quo ante bellum fuerunt, restitui jubentur. Atque hinc patet, præcipuum utriusque capitis discrimen in eo consistere, quod ex Capite *Amnestiæ* restitutio tantum fiat in priorem Statum & solam Possessionem, salvis juribus, quæ tum aliis competierunt, atque non obstante *Amnestiæ*

stia Lege, peti possunt. Ex Capite vero Gravaminum sive transactione de ipsa causa belli jus perpetuum transfertur, ita ut omnes lites, actionesque ex quacunque causa penitus sopita sint, atque extincta. vid. *Perill. a COCC. in Diss. de Postliminio in Pace & Amnestia Sect. VI. §. 3.* Plures differentias refert AUTOR *Meditat. ad Instr. Pacis Artic. V. §. 2.* quæ vero omnes ad allatum discrimen referri possunt. Cum ergo Reformati in Palatinatu ex utroque Capite tam Amnestiæ quam gravaminum, juxta *Articul. IV. §. 6. & 13.* restituantur, non in nudam solum Exercitii Religionis & Bonorum Ecclesiasticorum, quæ ante bellum habuerunt, possessionem remissi fuerunt, sed & plenissimum ratione utriusque jus acquisiverunt, extinctis omnibus aliorum prætensis juribus, ita, ut nulla ipsis, sub quocunque prætextu, & salva pace Westphalica moveri possit controversia, excepto casu *Articulo IV. §. 24.* quo Episcopo Wormatiensi actione Superioritatis territorialis, in prædiis quibusdam Ecclesiasticis, quæ tempore belli occupata, Electori Palatino vi Pacis Westphalicæ restituere debuit, reservata fuit, sed coram iudice competente, & salvis semper tum ipsis Bonis Ecclesiasticis, tum Religionis in illis Exercitio, utpote de quibus ex Capite Gravaminum plenissime erat transactum, & nulla unquam lis moveri potest. Vid. *Perill. a COCC. Diff. cit. & AUTOR Meditat. ad Instrum. Pacis Art. cit.*

§. 17.

Restat, ut dispiciamus, an cum Regula illa & Norma, juxta quam vi Pacis Westphalicæ Exercitium Religionis & cum eo conjuncta Bona Ecclesiastica

ca in Palatinatu Inferiore restitui debuerunt, pugnet
ARTICULUS IV. Pacis Rysvicensis. quo ita cautum
 fuit: *Restituantur inprimis Sacrae Caesareae Majestati &
 Imperio, ejusque Statibus & membrīs a S. R. Majestate Chri-
 stianissima, quævis tam durante bello & via facti, quam u-
 nionum seu reunionum nomine occupata loca & jura, quæ ex-
 tra Alsatiam sita, aut indice Reunionum a Legatione Gal-
 lica exhibitio, expressa sunt, cassatis, quæ ea de causa a Ca-
 mera Metensi & Vesontina ut & concilio Brisacensi edita
 sunt, Decretis, arrestis, & declarationibus, omniaque in eum
 Statum reponentur quo ante illas occupaciones, seu Reunio-
 nes fuerunt, nullo deinceps tempore amplius turbanda seu
 inquietanda; RELIGIONE TAMEN CATHOLICA RO-
 MANA IN LOCIS SIC RESTITUTIS, IN STATU
 QVO NUNC EST, REMANENTE.* Cujus Articuli
 Clausula Paci Westphalicæ e diametro repugnare
 videtur, quippe cum illa pace Annus 1624. pro Nor-
 ma & Regula Status utriusque Religionis in Germa-
 nia positus, atque in perpetuum constitutus fuerit;
 Anno vero 1697. ejusque mensis Octobris die 30mo,
 quo Pax Rysvicensis tuit confecta, Pontificiæ Religi-
 onis Exercitium in multis Germaniæ ditionibus a
 Gallis recens erat introductum, quod, ut post isto-
 rum locorum restitutionem quoque maneret, dicta
 clausula voluerunt caveri. Id quidem AU-
 TOR *Considerationum ad Clausulam Articuli IV. Pacis Rys-
 vicensis Tom. V. Observat. Hal.* itemque AUTOR *Resp.
 Ob aus der von Frankreich in Pace Rysvicensi Art. IV.
 stipulirten Clausul des Römischen Reichs Stände und
 Glieder selbst agiren/ und ein Recht sich anmassen kön-
 nen / in FABRI Staats. Cangeley P. IV. pag. 542. Ut &
 CORTREJUS observat ad illum Articulum agunt, ut ejus
 Clau-*

Clausulā cū Pace Westphalica concilient, nihil huic derogatum esse contententes, quod basis & fundamenti loco in Pace Rysvicensi *Art. 3.* posita fuerit, *cujus* propterea Clausula *Art. IV.* non nisi *illa* salva intelligi debeat; Religionis proin Pontificiæ Exercitium in locis a Gallis redditis ad Tempa ab ipsis exstructa, reditusque de Suo constitutos sit restringendum, illibatis, quæ Protestantibus ex Pace Westphalica ratione Exercitii Religionis suæ & Bonorū Eccles. in iisdē locis cōpetant, juribus omnibus; tantoque magis, quod in citata Clausula *locorum* tantum, nulla autem *jurium* fiat mentio, luculento Argumento, illa A. C. Sociis penitus fuisse relicta. Nec præterea Status Imperii, ad novum illud Pontificiæ Religionis Exercitium diutius obligari censent, quā Pax cum Gallis duret, qua rupta, & illud rursus cesset; Minime vero ipsis Statibus Imperii adversus se invicem agendi facultatem illa Clausula concedi.

§. 18.

Hæc etſi speciem aliquam habeat, aliter tamen de illa Clausula judicant alii, interque illos Clar. Vir *JOH. PET. LUDWIG*, qui ipse Pacis Rysvicensis negotio adfuit, in *Diff. de Jure Adleg. Ordin. S. R. J. Cap. I. §. 45. & seqq.* adductis quoque Legatorum, qui illam Clausulam Paci Westphalicæ adversam esse crediderunt, solidis judiciis. Nec, quid privati homines de illa Clausula sentiant, sed quæ summorum Paciscentium mens fuerit, inspici debet. Mala autem Gallorum consilia prodit, quod illam clausulam inſciis Protestantibus Tabulis Pacis, cum jam ad subscriptionē paratæ essent, inseri curaverint, ut refert laudatus Clar. *LUDWIG l.c.* & patet ex *CULPISII*
Legat.

Legati Wurtenbergensis *Reservatione* respectu illius
 Clausulæ apud FABRUM *l. c. T. III. P. 269.* Principes
 quoque Imperii Augustanæ præsertim Confessionis
 illa Clausula Pacem Westphalicam infringi semper
 existimarunt, utliquet tum ex Legatorum ad Pacis
 negotium solennibus adversus illam Clausulam
 contradictionibus, tum ipsorum Principum Imperii
 Actis in Comitibus, quæ *vid. apud FABRUM Lib.
 cit. Tom. III. & IV. CORTREJUM in Observat. ad Pacem
 Rysvicensem T. 1. Part. 3. Corporis Juris publici pag. 133. &
 seqq. & Clar. LUDWIG. l. c.* Quid insuper circa nu-
 perrimam Pacem Badensem intuitu Clausulæ istius
 a Principibus A. C. fuerit actum, quamque illi ve-
 hementer institerint, ut irrita declararetur, non
 ignotum est, patetque ex Monitis eorum apud FA-
 BRUM *T. XIX. pag. 736. & seqq.* Nec sine causa. Præ-
 terquam enim quod Religionis Pontificiæ Exercitiū
 publicum cum omni ejus externo apparatu absque
 turbatione eorum, qui A. C. sacris addicti sunt, ut su-
 pra visum est, institui vix possit; Quas deinceps
 turbas illa Clausula excitaverit, gravamina Statuū
 Evangelicorum apud FABRUM *l. c.* & experientia
 hodieque satis abunde testantur. Nos omnia Summo-
 rum Imperantium arbitrio relinquimus, nec, si quid
 illi adversetur, dictum a nobis volumus, Deumque
 adhuc, ut Pacis illis consilia inspiret,
 enixissime precamur.

F I N I S.

COROLLARIA.

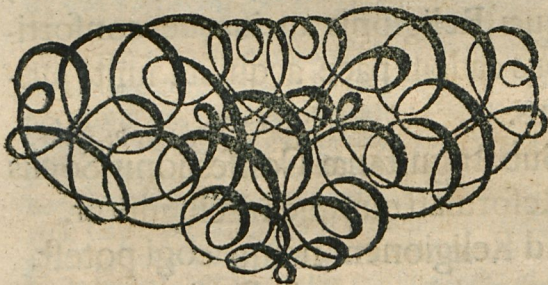
1. **E**st Pax Westphalica, ratione Imperii Statuum, Lex fundamentalis & inviolabilis.
2. Absurdissimæ sunt, quibus Pontifex Romanus famosa sua Protestatione eam impugnavit, rationes.
3. Competit Principibus Imperii jus Reformandi in territoriis suis, sed salvis, quæ Religionis utriusque consortibus eadem pace acquisita iunt, juri-
bus.
4. Sub Augustanæ Confessionis Sociis Reformati quoque intelliguntur.
5. Ad Religionem nemo cogi potest.
6. Regna perperam in Patrimonialia & non Patrimonialia distingui solent.
7. Testamenta non sunt juris Naturalis.
8. Contractus metu initus valet, non item ex errore.

9. Mi-

9. Imperium summum in omnes Ter-
ritorii Cives se extendit, etiam Le-
gatos.

10. Potest in Imperatorem eligi Prin-
ceps Religioni Protestantium addi-
ctus.

Frankfurt a. d. O., Diss., 1716-18

ULB Halle

3

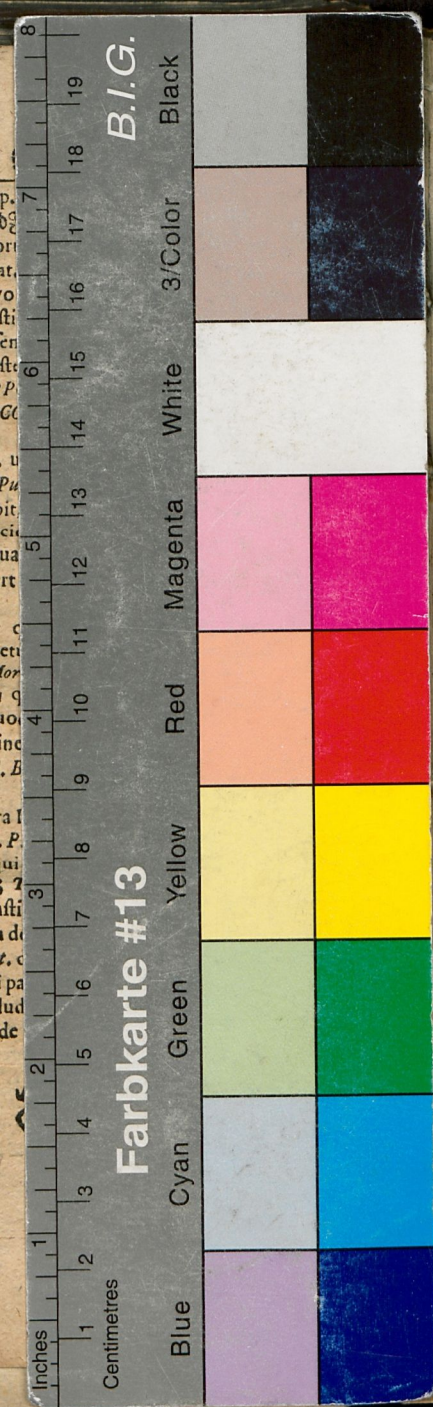
005 350 808

10

1719, 3

90

13

4

P. 347.

DISSERTATIO
HISTORICA & JURISPUBLICI
DE

**ANNO DECRE-
TORIO EXERCITII
UTRIUSq; RELIGIONIS
IN GERMANIA,**

Quam
Auspiciis Divi Numinis,
PRÆSIDE

**JUSTO CHRISTOPHORO
DITHMARO,**

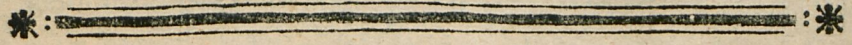
HISTOR. ET POLIT. PROF. PUBL. ORDIN.
ET UNIV. BIBLIOTH.

Die *XIIX. Novembr. M DCC XIX.*

H. L. Q. S.

Publico Examine subjicit

JOHANN. STEINHAUSER,
Magdeburgensis.

FRANCOFURTI ad VIADRUM.
Literis JOHANNIS CHRISTOPHORI SCHWARTZII.